

STEDNAVNE PAA MOLS.

Foredrag ved Hjemstavnskursuset i Rønde 4. August 1923.

Af Gunnar Knudsen.

STEDNAVNEFORSKNINGEN er endnu en ung Videnskab, der ikke helt har fundet sin Form og hvis foreløbige Resultater er Genstand for livlig Drøftelse. Den sidste Menneskealders Erfaringer paa dette Omraade har stærkt understreget Nødvendigheden af at tilvejebringe Navnesamlinger, der indeholder de fornødne historiske og sproglige Oplysninger om de enkelte Navne, og Registre til Hjælp ved Opsøgelsen af Parallelstof, og det er da ogsaa lykkedes os herhjemme gennem Stednavneudvalget at faa tilvejebragt et saadant grundlæggende Stednavnearkiv, paa hvis Fuldstændiggørelse der daglig arbejdes. Endnu staar Arbejdet saaledes nærmest i Stofsamlingens Tegn, men paa mange Punkter er der dog naaet temmelig stor Fuldstændighed, og 1922 udgav Udvalget »Samsøs Stednavne«, der skulde danne Indledningen til en landsomfattende Skriftserie.

Stednavnestudiet har ivrige Dyrkere overalt i Landet; enhver, der nærer Interesse for sin Hjemstavs Forhistorie, bliver noget af en Stednavneforsker. Da der ved Nytaar 1922 rettedes Henvendelse til Danmarks Lærere om hver i sit Sogn at samle alle de Stednavne, som kendtes der, viste det sig, at der var særdeles god Forstaaelse af Sagens Betydning, og mange har fulgt Kaldet, medens andre samler endnu, og Resultatet bliver en enestaaende rig Samling af Smaanavne, som vil blive af den største videnskabelige Betydning, og tillige vil kunne blive en Grundpille i den Bevægelse i Retning af Hjemstavnsforskning, der tilsyneladende er i stærk Vækst i vore Dage, og som ogsaa har ført til Afholdelsen af dette første danske Hjemstavnskursus i Rønde.

Jeg har sat mig som Opgave i Korthed at gøre Rede for, hvad man kan lære af et begrænset Omraades Stednavne, og har valgt at behandle *Mols*. Som Materiale har jeg brugt Stednavneudvalgets Samlinger, hvori ogsaa findes en større Samling (ca. 2400 Navne, med Tolkninger) af Pastor L. Böttiger, der ligeledes i sin Bog: *Æbeltoft og Omegn* (Aarhus 1893) lejlighedsvis kommer ind paa Tolkningen af Stednavne.

Hvad man forstaar ved *Mols* har ikke altid været helt klart. Undertiden har man villet henregne hele Dyrsland (Djursland) herunder; almindeligst er det dog vist at bruge Navnet om den treflgede Halvø, som skyder sig ud fra den sydlige Kyst af Dyrsland og udgør *Mols Herred*. Men det er ikke den gamle folkelige Brug af Navnet. En Mand fra *Æbeltoft* eller fra *Draaby Sogn* har aldrig villet vedkende sig at være »*Molbo*«. Grænsen for *Molboernes Omraade* gik egentlig fra *Kalvø Vig* langs *Kolaa* og tværs over Landet ned til *Mølleaa* og indbefattede *Sognene Vistoft, Tved, Knebel, Rolse, Agri og Egens*. *Helgenæs*, der af Befolkningen kaldes *Helles*, beboedes af *Helboerne*, og *Æbeltoft-Draaby Halvøen* har tidligere heddet *Hassens* (1497 *Hasszens*); nu er dette Navn gaaet i Glemme; dog kaldes *Sydspidsen* stadig *Hasenøre* (Generalstabens Atlasmaalebordsblade).

Selve Navnet *Mols* har været tolket noget forskelligt. *Kong Valdemars Jordebog* (1231) kalder det *Mulnæs*, hvilket viser, at Navnet maa have endt paa -næs, ligesom saa mange andre Navne deromkring. Man har villet se Ordet *Muld* som Forled, men de ældre Former viser aldrig noget *d*, og Nutidens Udtale skulde haft palatalt *l*, hvis dette var rigtigt. I mange Dialekter vil man kende Forskel paa det *l*, der findes i Ord som *Muld* og *Guld*, og det *l*, der findes i *Hul* og *Kul*; det første lyder som om et *j* fulgte efter, og Anvendelsen af dette *l* er altid Tegn paa, at der i det gamle Sprog enten har været et *ld* eller *ll*. Nærliggende vilde det ogsaa være at antage Ordet *Mule* som Forled — det er ikke usædvanligt i lignende Betydning som *Næs*, brugt om fremskydende Landtunger. Men hvis dette Ord forelaa, burde *u*-et, der er langt, have været bevaret som *u*; saaledes findes *Mulen* ved *Saltbæk Vig* og *Mule*, et Hjørne af *Nebel S.*, *Vore Hrd.*, og Sammensætninger som *Mulepose* udtales overalt i *Jysk* med *u*. Det

skal indrømmes, at en tidlig Forkortelse af *u* kunde have fundet Sted, og at Udledningen af *Mule* (der f. Eks. hævdes af Steenstrup) derved vilde blive tænkelig. Imidlertid antager jeg, at her foreligger et andet Ord. Vi har i Norsk et Ord *Mol*, der betyder »Banke af Smaasten, især Stengrunden i Stranden«. Dette Ord kendes ogsaa i andre nordiske Dialekter, f. Eks. isl. *möl*, svensk Dial. *mal* og færøsk *möl* — det sidste forekommer f. Eks. i det færøske Stednavn *Mölen*, en Bugt ved Ejde, der er karakteristisk ved sin lave, flade Strandbred med store Stenblokke, mod hvilke Søen brydes, et Forhold, der paa Færøerne er noget sjældent, fordi Klipperne for det meste gaar temmelig stejlt ned i Havet, hvorfor Navnet og dets specielle Betydning ganske sikkert er medbragt fra Færingernes Moderland. Ordets Grundform er *malu*, og det er ikke helt sikkert, hvad det skulde blive til, hvis det havde været bevaret som Glose paa Dansk, fordi Ord med *u* i Endelsen bliver behandlet meget forskelligt; adskillige bevarer *a* i Rodstavelen, andre ændrer det til *o* eller *ø* (u-Omlyd; Eks. Lov, Børn, Øl). Men der var Mulighed for, at Ordet i Dansk som i Svensk har heddet *Mal*, og at Stednavnet ogsaa har begyndt med *Mal*-; 1299 (Afskrift i Jens Grands Proces) skrives *Malnes*, og c. 1400 (Afskr. 1450) *Malnesherret*; disse Former kunde indeholde noget gammelt, uagtet der allerede 1231 (Vald. Jordeb.) skrives *Mulnes*, 1360 (Aarhusbogen) *Molnsherit*, 1443 *Molnes H.*, og 1446 *Mulsherred*. Det oprindelige *Mal* maatte da være blevet ændret til *Mol* i Henhold til en i Jysk ikke usædvanlig Tendens, der f. Eks. ændrer *al* til *ol* (jvfr. Kort over Danske Folkemaal § 15), men da det Omraade, hvor denne Overgang nu finder Sted, ikke medindbefatter Mols, men særlig det sydvestjyske Omraade, bliver det hele meget tvivlsomt; det ligger nok saa nær at antage, at *Malnes*, der kun er overleveret i Afskrifter, beror paa Skrivefejl, og at Ordet har heddet *Mol* paa Dansk ligesom paa Norsk. — Navnets Betydning vil i begge Tilfælde være: »Næsset med Stenene i Strandkanten«.

Da den sydlige Del af Molshalvøen, *Helgenæs*, jo fra gammel Tid bærer sit eget Navn, maa »Mol-næsset« søges i Halvøens vestlige Udløber, mellem Knebel Vig og Begtrup Vig. Den sydligste Del af dette Parti hedder endnu *Mols Hoved* og turde være det

oprindelig navngivende Punkt. *Helgenæs*, eller som det hedder i Folkesproget, »Helles«, beboes af Helboerne. L. Böttiger (Æbeltoft og Omegn p. 4) vil helst aflede det af Ordet *Helle*, »Stenklippe«, men herimod taler afgjort Navnets gamle Form, f. Eks. Valdemars Jordebog: *Hælghænæs*, og i det hele taget har de gamle Former *lg* i Stedet for det *ll*, som skulde have staaet der, om Helle var oprindeligt. Ogsaa Udtalen med tykt *l* vidner herimod. Der er næppe større Grund til at betvivle, at Forleddet er Tillægsordet *hellig*, altsaa »det hellige Næs«; dog kunde ogsaa Mandsnavnet *Helge* foreligge, men dette er mindre sandsynligt, fordi Navne paa Næs og Pynter sjældnere er sammensat med Personnavne.

Æbeltoft halvøen hedder som nævnt *Hassens*, og det er utvivlsomt Has-næs. Forleddet *Has* betyder egentlig »Gærde og Skel, der sættes om en Jord, som afsondres fra den almindelige Fæled til Græsgang for en Sommer« (Molb. Dial. Ordb.) og findes f. Eks. i *Kædeby Has* paa Langeland og *Vesterhas* i Nimtoft Sogn, Nørre-Dyrs Hrd. Halvøen er ogsaa i Modsætning til de to andre Næs lav og flad paa Sydspidsen og har paa dette Sted været særlig egnet til Græsgange.

Kystlinien bugter sig ud og ind og har en i Forhold til Landets Areal ualmindelig stor Længde. Der bliver da af denne Grund usædvanlig mange Næs og Vige, hvilket ogsaa præger Bebyggelsesnavnene.

Dejret kaldes ved Aar 1300 for *Digherhoveth* eller *Digherhøvet* (Script. rer. Dan. VI p. 429), og ses derfor at være sammensat af Tillægsordet *diger*, »stor« samt *Hoved*, der ofte bruges i samme Betydning som Næs. Muligt foreligger dog en Afledning med omlydt Selvlyd »Hövde«, jvfr. Bjernede, som 1287 hedder Byærnoftæ. Bynavnet er aabenbart oprindeligt et Naturnavn, muligvis en anden Betegnelse for den samme Halvø, som sikkert med Rette bærer Navnet Mol-næs. Som en nordlig Udløber er der lige N. for *Dejret* en lav og flad Tange, som hedder Øhoved. Tænkelig er den blevet opfattet som »det lille Hoved«, i Modsætning til den egentlige Halvø, »det digre Hoved«. Navnepar af samme Art foreligger f. Eks. i *Lilleø* og *Dejrø* ved Ærø.

Af Bynavnene turde iøvrigt *Egens*, *Bogens*, *Strands* og *Vrin-*

ders indeholde Efterleddet *-næs*. Alle ligger ved Kysten udfor mindre Fremspring af denne. *Egens* (1330, Afskr. 1558, *Egens*) og *Bogens* (1203, Afskr., *Bocnes*) er sammensat med Trænavnene *Bog* (som Bøgetræet kaldtes i ældre Dansk) og *Eg*, og *Strands* (1448, Afskr. 1761, *Stranssz*) ved et *Næs*, der skyder ud i *Begtrup Vig*, er tydeligt *Strandnæs*, medens *Vrinders* (1486 *Wrindes*, 1501 *Wrynnes*) turde være sammensat med *Vrid* og betyde: det vredne, drejede *Næs*. N. for *Byen* ligger *Bakkeknuden Vrinders Hoved*, der strækker sig op mod *Egens Vig*. Denne *Bakkeknude* har i den østlige Side en *Indbugtning*, hvor der nu findes lave *Enge* og hvor *Kragkær Gaard* ligger. Hvis disse *Enge* tidligere har været under *Vand*, har *Halvøen* virkelig været et *bøjet Næs*. Eller maaske »*Dreje-næsset*«, det *Sted*, hvor *Sejlløbet* drejer, jvfr. *Drejens* ved *Kolding Fjord*, samt *Rinkenæs*. Der vil ikke, som *Gudm. Schütte* har ment, være nogen *Grund* til at tænke paa *Gudinden Vrind* el. *Rind*.

Af rene *Naturnavne* paa *Kysten* findes iøvrigt *Hundshoved*, udfor *Egens*, *Skovshoved* N. for *Rolse Kirke*, *Øhoved* (se foran), og ved *Tved Kongsøre Hage*, sammensat med *-øre*, jfr. *Helsingør*, *Harboør*, i *Betydn.* »gruset *Strandbred* el. *Odde*«; *Skødshoved*, *Landets* vestligste *Punkt*, turde være af den *Rod*, som findes i *Verbet skyde*, og betyder »det *fremskydende*«. At det skulde være »*Skødstrup Hoved*«, benævnt efter *Skødstrup* i *Ø.-Lisbjerg Hrd.*, der ligger paa den anden Side af *Kalvø Vig*, er paa *Forhaand* mindre rimeligt. Et »*Hoved*« plejer at være i *landfast Forbindelse* med *Byen*, det har *Navn* efter. Paa *Helgenæs* findes *Stavsøre*, hvis *Forled* er *Stav*; ifl. *Steenstrups* *Opfattelse* skal de paa *Kysterne* hyppigt forekommende *Navne* paa *Stav* og *Stavre* hidrøre fra, at man i *Oldtiden* har sammenlignet et *fremskydende Næs* med en *Stav*; tænkeligt er det dog ogsaa, at nogle af dem kan have *Navn* efter en som *Sømærke* anbragt *Stage*. *Sydspidsen* af *Helgenæs* hedder *Sletterhage*, rimeligvis *Slet-ør*, »den *flade Odde*«. Her findes netop et meget *fladt Stykke Land*, der hurtig gaar over i det almindelige *Bakketerræn* mod *Nord* og *Øst*. Paa *Østsiden* findes *Lushage*; et tilsvarende *Navn* findes paa *Samsø*, og er i »*Samsøs Stednavne*« p. 19 forsøgsvis blevet tolket som *Lyshage*, og *Navnet* *hidrører* da formodentlig fra, at her har

været brændt Blus for Skibe. S. for Æbeltoft findes *Alhagen* — Generalstaben skriver Ahlhage, og denne Skrivemaade synes at tyde paa, at man har tænkt paa *Ahl*, den Jordart, man kender fra den jyske Hede. Det er dog ganske usikkert; snarest har Gaarden *Ahl* været det Punkt, hvorefter Hagen har faaet Navn. Paa Æbeltoft Halvøens Sydspids findes som anført *Hasenøre* samt *Gaasehage*, og selve det store flade sydlige Terræn kaldes »*Øerne*«. Man vilde være tilbøjelig til heri at se det samme *Øre* som i *Hasenøre*, jvfr. foran, og antage, at Navnet har omfattet alle de lave Strækninger paa Halvøens Sydspids; herefter kan vel Grunden *Øreflakket Syd* for have faaet Navn. Det forstaas imidlertid paa Stedet som kommende af Navneordet *Ø*; og faktisk har der været oversvømmede Arealer, saaledes den tørlagte *Vestensø*. Endelig *Kobberhage* paa Østsiden af Halvøen; det har været tolket som Kobjærg-hage, og Bjærget ligger lige indenfor (*Kobberhøj*).

Efter Gennemgangen af de til Kysten knyttede Navne trænger vi længere ind i Landet og tager først *Sognenavnene*.

Æbeltoft (1301 *Æpplætoftæ*; 1317 *Æpplætoft*) maa utvivlsomt betyde »den med Æbletræer bevoksede Toft«; Pastor Bøttiger (*Æ. og Omegn* p. 11) er dog tilbøjelig til at antage det for afledet af et oldn. Ord *awl*, i Betydning »noget rundt«. Det er dog en Misforstaaelse; et saadant Ord findes mig bekendt ikke, og hvis det fandtes, maatte det vel paa oldn. skrives *afl*; dette Ord betyder dels »Kraft«, dels »Esse«. Men de gamle Former med *p* viser jo tydelig, at det ikke kan hidrøre fra et saadant Ord. I Æbeltoft Landsogn, paa Halvøens anden Side ligger *Elsegaarde*. De har dog ikke Navn efter en Kvinde; 1479 nævnes her Æbelsiø Mark. Altsaa *Æblesø*. Navnet kan hidrøre fra en større Dam, omkring hvilken Gaardene ligger. Men interessant er det at finde Æble- som Forled i begge disse gamle Bebyggelsesnavne, og man spejder efter en Sammenhæng mellem dem. Det er ikke sandsynligt, at vi her har Minde om Frugtavl i større Stil i Vikingetid eller den tidlige Middelalder, men vilde Æbletræer udgjorde en ikke ubetydelig Del af Fortidens Skove, saa det ligger nærmest at tænke paa dem som navngivende.

Draaby (1231 *Dragby*, 1329 *Daughby*) har til Forled Ordet *Drag*, »Landtange«, særlig brugt om smallere Landstrimler, der

forbinder en større Halvø med Moderlandet. Byen ligger ogsaa paa den smalle, inderste Del af Æbeltoftthalvøen.

Agri hed 1203 (Afskr.) Akre, 1427 (Aarhusbogen) *Agri* og 1446 *Ager*. Udtalen er [aq:ri]. Den ældste Form kunde tyde paa, at det egentlig kun var Ordet *Ager* i Flertal. Men Udtalen med -i tyder paa, at der har været et 2. Sammensætningsled, der dog antagelig er stærkt reduceret; muligt er den oprindel. Form »*Agerhøj*«. Endelsen -høj reduceres altid stærkt og paa meget forskellig Maade.

Egens, »Egenæs«, er behandlet foran.

Knebel hed 1425 (Afskr. c. 1600) Knudbyllj, 1446 Knudbøl og 1487 Knudhøl. *Knebel* begynder først at blive brugt i 16. Aarh. Endelsen -høl, en Afledning af Stammen i Verbet *bø*, betyder »Boplads, Byggested« og er meget alm. i Stednavne, saaledes f. Eks. paa Langeland, hvor der er 15 »Bøller«. Den har i Regelen et Personnavn til Forled (Steenstrup siger: altid et Personnavn, se De danske Stednavne p. 37). Men Personnavnet *Knud* har altid haft s-Genitiv, og vi skulde da have haft Knudsbøl — et saadant Sted kendes ogsaa endnu paa Taasinge, hvor det hedder *Knudsbølle*. Vi maa da tænke paa Ordet *Knude*, der ofte betyder »Bakke«, f. Eks. Rubjærg *Knude* i Vendsyssel, og som med Hensyn til Naturforholdene passer godt.

Rolse minder med Hensyn til Udtalen [rå'lsi] stærkt om *Agri*. Det sidste *i* kan godt være Levning af -høj, hvis man skulde slutte sig til det fra Udtalen alene. Men der er bevaret en Form fra 1328, *Rolfsyøø*, der tyder stærkt paa en S sammensætning af Mandsnavnet *Rolf* og Ordet *Sø*. Dog er der ingen *Sø* paa Stedet, bortset fra et Par ikke store Moser. Man maatte da gaa ud fra, at en af disse havde været en *Sø* og benævnt saaledes.

Tved er et gammelt Ord, der betyder »afskaaret, afhugget Stykke«. Her maa det vel sigte til de Naturgrænser, som drages af *Knebel Vig* mod N. og *Begtrup Vig* mod S. Den skreves 1335 (Aarhusbogen) *Thweth* og nævnes ofte i Middelalderen.

Vistoft hed 1443 *Westoft*, 1446 *Westoft* og 1619 *Vesttofte*; i 17. Aarh. bliver Formen *Vistoft* almindelig. Endelsen *Toft* er et af de hyppigste Ord i danske Stednavne og betyder oprindeligt »Plads til Hus eller Gaard« og bruges om de Jordstykker, der

ligger ved selve Gaardene i den gamle Landsby. Forleddet synes at kunne være *Vest*, altsaa »vestlige Toft«. Til »Vesttoften« kunde jo svare en Østtoft, og det maatte da være Æbeltoft, som ligger nøjagtig Øst for, men paa den anden Side af Æbeltoft Vig. Det er de to eneste Navne med Toft, der findes paa Mols, saa en Modstilling var jo tænkelig. Paa den anden Side lader det sig ikke nægte, at der er god Grund til at sammenstille Navnet med Visborg (eller Vesborg) paa Samsø, der utvivlsomt maa afledes af *Vese*, »Sump«; de ældre Former forbyder det ikke, og en Form som 1619 Vesttofte kan jo være noget af en Folkeetymologi. Der er netop mellem Byen og Kirken en dyb Sænkning, som jo kunde tænkes at have rummet en *Vese*, som havde været navngivende. Jeg er egentlig mest tilbøjelig til at tænke mig den sidste Mulighed. (Jvfr. Samsøs Stednavne p. 32).

Helgenæs er tidligere omtalt, og dermed er alle Sognavnene gennemgaaet. Jeg skal dernæst gaa over til at behandle de øvrige Landsby- og Bebyggelsesnavne, idet jeg for Oversigtens Skyld opstiller dem efter Endelser.

Af Navne paa *-by* er Draaby omtalt, endvidere findes *Esby* og *Ørby*, begge i Helgenæs S. De udtales (maaske dog ikke paa selve Stedet) [esbej] og [ørbej]; Molbodialekten, der dog ikke indbefatter Helgenæs, har en Tendens til Afrunding, som det hedder, og som bl. a. bestaar i, at *ø* udtales som *e*, og L. Böttiger hævder derfor, at Navnene er Eksempel paa samme Forhold og rettelig burde skrives *Østby* og *Ørby*. Den første ligger netop paa Østsiden af Halvøen. *Ørby* skulde indeholde Ordet *Øre*, jvfr. foran, og staar i Forb. med Beliggenheden, og det er Halvøens sydligste By i Retning af Slet-ør-hage. Byens Beliggenhed synes at bevise Tolkningens Rigtighed; i saa Fald maa Formens *Esby* være opstaaet under Indflydelse af selve Molbodialekten, om denne ikke paa et tidligere Tidspunkt ogsaa har indbefattet Helgenæs under sit Omraade, hvad man dog ikke tør slutte alene heraf.

Paa *Torp*, som vi kender fra ældre Dansk i Betydningen »Udflytterby«, er der ikke saa faa Navne, og ingen af dem er Sognavne. De sammensættes mest med Personavne, af hvilke mange

ikke længere kan paavises; for Mols' Vedkommende er vi dog i Stand til at genkende flere.

Handrup (Draaby S.) kaldes 1411 (Afskr. 1600) for Hamdrup. Det er meget almindeligt, at *m* foran en Tandlyd gaar over til *n*, saa det vil være rigtigt at forudsætte Ham-, og sandsynligvis er det Navnet *Hamund* (oldn. *Hámundr*), som maa forudsættes. Oprindeligt maa det da have lydt *Hamundæthorp (Hamund har ikke haft *s* i Genitiv, men i Oldn. endt paa -ar); et tilsvarende Navn er det nuvæ. Hammeldrupgaard (Solbjærg S., Løve Hrd.); det skreves 1405 Hamendorp, 1610 Hamdrop, 1664 Hammendrup.

Essendrup, Agri S., hed 1378 (Afskr. Langebek) Æsendrup, 1424 Essendrup, c. 1371 (Afskr. 1541) Assenderup. Forleddet er Mandsnavnet *Asmund*.

Skellerup (Knebel S.), c. 1400 (Afskr. c. 1450) Skelldorp, 1446 Scielerup, kan indeholde Mandsnavnet *Skialgi*, oldn. *Skjálgi*, alt-saa *Skialghæthorp. En Ødejord i Knebel kaldtes 1664 Kircherup — et Eksempel paa, at det ikke altid er Bynavne, der ender paa -torp; oprindeligt er mange af disse Navne sikkert givet til Enkeltgaarde, der senere er blevet til Byer; en Ødejord i 1664 kunde jo være et Levn af en saadan gammel Enestegaard; iøvrigt kendes Navnet ikke mere.

Andrup i Rølse S. (1552 Anndrup, 1588 Andorpggaard) er ikke fra Middelalderen overleveret som Landsbynavn, og matrikuleres nu under Vrinders. Det er dog nok alligevel et gammelt Navn. Det udtales [an·dræp], med kort *a* og langt *n*, og indeholder vel derfor Navnet *Anund*, oldn. *Önundr*; det endte i Genitiv paa -ar, mere usikker, men i sproglig Henseende vilde Navnet passe godt.

Taarup, Tved S., hed 1360 (Arhusbogen) Togethorp, og in- i mellemliggende Tid undergaaet nogen Ændringer. Det indeholder maaske Mandsnavnet *Kveldulv*, som kendes fra Oldnordisk, men iøvrigt vistnok kun om en enkelt Mand, hvor det nærmest har Karakter af Tilnavn¹). Dette gør selvfølgelig Formodningen mere usikker, men isproglig Henseende vilde Navnet passe godt.

Taarup, Tved S., hed 1360 (Aarhusbogen) Togethirp, og indeholder Mandsnavnet *Toge*, oldn. *Toki*. *Tillerup*, i samme Sogn,

¹) egl. den, der om Aftenen omskaber sig til Ulv, jfr. Sagnene om Varulve i Danmark.

skrives ved Aar 1300 Tildörp, Tilderp og Tytwlthorp (Aarhusbogen). Den sidstnævnte Form bærer det ældste Præg, og det vilde, med Oluf Nielsen (Olddanske Personnavne), være fristende at aflede det af Navnet *Thiutulw*, oldn. þjóðolfr. Men dette Navn har Genitiv paa -s, og Resultatet skulde saa have blevet f. Eks. *Tylstrup*, og et saadant Navn kender vi ogsaa i Ajstrup S., Kær Hrd. En Sammensætning med Navnet *Tillaugær*, oldn. Týlaugr, der i Genitiv har -ar, vilde derimod kunne give Tillerup, og det er maaske alligevel dette, der foreligger; det passer godt med Navnets øvrige overleverede Former. — I Tved S. ligger endvidere *Bjødstrup*, der 1203 skreves Biornstorp og 1341 (Aarhusbogen) Biornstorp; det indeholder tydelig Mandsnavnet *Björn*. Dets nuværende, mærkelige Form er fremkommet ved, at *n* er bortfaldet mellem Konsonanter (1619 Bjørstrup), og *rs* derefter er assimileret til *ss* (1664 Biørstrup), endelig har man i vore Dage indskudt et falsk *d* (Bjødstrup, saaledes i Matriklen af 1844). En Parallel findes i Strand-Bjørstrup, Søborg S., Holbo Hrd., der 1370 hed Byornstorp. — Endelig findes i Tved Sogn *Landborup*, hvis Forled sikkert ikke er Personnavn, men det fra ældre Dansk velkendte Ord *Landbo*, der betyder »Fæster«, »Fæstebonde«, i Mod-sætning til Selvejer.

Viderup i Vistoft S. udtales [wi:rəp]; 1203 skrives Weddethorp, og 1345 Wiipæthorp; uheldigvis er der ingen Sikkerhed for, at det virkelig er vort Viderup, der tales om, og med de modstridende Former er der ikke meget at stille op med dette Navn. *Begtrup*, i samme Sogn, skreves ca. 1300 Bekkethorp og Bekkistörp (Aarhusbogen) og afledes af Oluf Nielsen (Olddanske Personnavne p. 11) af et Mandsnavn *Bekki*. Jeg vilde være noget tilbøjelig til at antage, at Forleddet er Ordet *Bæk*. Vest for Byen løber en Bæk, hvori der er Vandmølle, og et Stykke mod Øst er der en anden Bæk, der udmunder ved Særbæk Landingssted. Byen ligger altsaa paa en Maade mellem 2 Bække, og kunde derfor med Grund benævnes: Bækketorpen. Men Navnets Oprindelse maa i saa Fald være glemt, ellers havde vi næppe faaet en Form som den nuværende, for Ordet Bæk er jo stadig i Brug.

Paa Helgenæs ligger *Fejrup*; 1360 (Aarhusbogen) skrives Fæghædorp. Navnet afledes af Personnavnet Feggi (O. Nielsen);

som en anden Mulighed skal antydes: *Feðgarþorp, den Far og Søn tilhørende Torp, oldn. *feðgar*, »Far og Søn«. *Borup* hed 1297 (Aarhusbogen) Bothorp, og indeholder Mandsnavnet *Bo*.

Paa *-um* ender *Boeslum*, Draaby Sogn. Det er med Urette, at *-um* opstilles som en særlig Klasse ved Studier over Landsbynavne; det er en Endelse, der kan være opstaaet paa flere forskellige Maader (-heim, -holm, -rum, Dativ Flertal m. m.). Byen hed 1568 Boeslom. Man kunde gætte paa Endelsen -holm, jfr. at der findes et *Holme* et Stykke N. og et andet V. for Byen.

Paa *-bo* ender *Toggerbo*, Vistoft S. Det hed 1446 (Afskr. 1600) Toggerboll, men 1610 Thogerbou og altid senere -bo, saa det første er vel en Afskriverfejl. *Bo* betyder »Bolig«, og Forleddet kunde være Kvindenavnet *Torgerd*, oldn. þorgerðr; dette har i Genitiv -ar.

Paa *-mark* findes *Egsmark* i Draaby S., 1499 skrevet Exmarck, og udtalt [i'smark]; da Landsbynavne paa *-mark* meget ofte sammensættes med Personnavne, ligger det nær at antage et Mandsnavn *Ek* som Forled.

Feld findes i *Grønfeld*, Agri S.; 1487 Grønfel, 1582 Grønnefeldt. Et andet Grønfeld findes i Ølgod S., Øster-Horne Hrd. Feld er et meget gammelt Laaneord i Dansk.

Sø er Endelsen i *Fuglsø*, Vistoft S. (c. 1300 Fughlæsiø; 1443 Fowelsiø), der vel har Navn efter Svømmefugle, og *Skærsø*, Draaby S. (1345 Skærsø, 1370 Skersyo), vel sammensat med Til lægsordet *skær*, »den klare, rene Sø«; sidstnævnte findes ganske vist ikke mere, men omkring Gaarden er meget lave Strækninger.

Med *Kær* er sammensat *Strandkær*, Agri S. (1487 Strankier) og *Blaakær*, Tved S. (1610 Blaakier), vel efter Beliggenhed og Farve.

Balle findes i *Basballe*, Agri S. (1446 Basbally); Efterleddet synes at betyde: »Forhøjning i Terrænet« (jfr. Samsøs Stednavne p. VI); Forleddet usikkert.

Høj findes muligt, foruden som nævnt i Rolse og Agri, ogsaa i *Stødov* i Helgenæs S. (1610 Stødaa), der kan være et *Stødheogh; *Stud*, »Støtte«, eller *Stod*, »Flok Heste«?

Med *Bæk* er sammensat *Lyngsbæk* i Draaby S., (1487 Lyngsbæk, 1479 Løngebeck), hvis Forled vel maa være *Lyng* i Betydn.

»lyngbevokset Strækning, Hede«. Med *Bjærg* har vi *Ørnbjærg*, med *Mølle*, i Draaby Sogn, hvis Forled vel er Fuglenavnet *Ørn*. 1552 kaldes den *Ørnnebjerg Mølle*, i Folkemaalet [embæsmel·], hvilket sidste stemmer godt med Folkemaalets Tendens til »Afrunding«, som foran omtalt under *Esby*. De med *-gaard* sammensatte Bebyggelsesnavne (Skovgaarde og Elsegaarde i *Æbeltoft S.*, *Lynggaard* i *Knebel S.*, *Rolsegaard* i *Rolse S.*, *Isgaard* i *Tved S.* og *Kongsgaard* i *Helgenæs Sogn*) giver ikke Anledning til særlige Bemærkninger; om Elsegaarde er talt; *Lynggaard* har vist Navn efter en tidligere By(?) *Lyng* (1487 *Lynghæ*); *Isgaard* skreves 1407 *Eghxgardh*, og har sikkert paa samme Maade Navn efter den endnu eksisterende Landsby *Eg* i samme Sogn. Endelig med *-mølle* har vi *Skovmølle* i *Agri Sogn*.

Tilbage staar en Række usammensatte Bebyggelsesnavne, nemlig *Holme*, *Stubbe*, *Tved*, *Eg*, *Hjelm*, *Vraa* og *Øerne*. Den norske Stednavneforsker O. Rygh har fremsat den Formodning, at de ældste Stednavne har været usammensatte Naturbetegnelser, medens man først paa et senere Kulturtrin er naaet til at bruge sammensatte Navne. Der er vel ingen Tvivl om, at Udviklingen i Tidernes Morgen maa været gaaet fra det enkelte til det sammensatte, og i seneste Tid har bl. a. Gudmund Schütte optaget denne Tanke og er ikke veget tilbage fra at anvende den ved Afgørelsen af Stednavnenes Alder; de usammensatte Navne skal i alle Tilfælde være ældre end de sammensatte. Her maa dog indvendes, at Navne af denne Art har kunnet dannes til enhver Tid, ældst naturligtvis uden tilføjet Kendeord, senere med dette, og ved Forsøg paa Bestemmelsen af Navnenes Alder maa man tillige se paa deres sproglige Indhold.

Navne som *Fyn*, *Thund*, *Møn* og *Amak* (Amager), der vanskelig lader sig tolke paa Grundlag af det Sprogstof, vi kender, vil det ikke være betænkeligt at henføre til vore ældste Navne. Vi kunde kalde dem Klasse A. En anden Klasse (B) er Navne som *Holtet*, *Skagen* og *Gniben*, hvis Betydning meget vel kan klares paa Grundlag af vort Kendskab til ældre Dansk, og som ikke kan være givet i vore Dage, fordi de paagældende Ord ikke mere findes i Sproget. Klasse C er Navne som *Plantagen*, *Brugsen* (Brugsforeningen) og *Banen*, Ord, som tilhører vor Tid og følgelig er mo-

derne Navne. Endelig er der en Klasse, *D*, med Navne som *Bakken*, *Skoven*, *Mosen*, *Heden*. De er fuldkommen ubestemmelige med Hensyn til Alder; de kan være gamle, men saadanne kan meget vel gives endnu.

Det vil let ses, at sproghistorisk Støtte for Antagelsen af, at de usammensatte Stednavne er Oldtidsnavne af vor allerældste Navneklasse kun kan faas ved Klasse A. Navne af Klasse B maa i sproghistorisk Henseende nærmest kaldes gammeldanske, Navne af Klasse C nydanske, og Navne af Klasse D kan være og har været givet ned gennem senere Tider og kan gives endnu. Det skal ikke nægtes, at Navne indenfor Klasse B og D kan være ældgamle, men at henregne disse Klasser i deres Helhed til vore ældste Navne er umetodisk.

De usammensatte Bebyggelsesnavne paa Mols tilhørere næsten alle Klasse B, nemlig *Stubbe*, *Tved*, *Eg*, *Vraa* og *Hjelm*; et Par enkelte, som *Holme* og *Øerne* (se foran) tilhører Klasse D.

Tved er foran behandlet, og er det eneste Sognavn i Rækken. Alle de andre Sogne bærer sammensatte Navne. Ogsaa denne Omstændighed kunde tyde paa, at den nuværende Bebyggelse af Mols er foregaaet paa en Tid, hvor der anvendtes sammensatte Stednavne, ellers havde vel Sognavnene været usammensatte Navne af Klasse A.

Stubbe i Draaby S., 1258 (Afskr. c. 1600) skrevet *Stubbe*, udtalt [sdo·v], og maa være samme Ord som findes i *Træstub*. Paa Sjælland kendes Ordet endnu i Betydningen »Kratskov«. — *Eg*, i Tved S., hed 1207 Ech, jvfr. 1407 Eghxgardh, og udtales [i'q]. Det maa vel være en jysk Form af et Ord, der paa Rigsmaal vilde hedde *Ege*, oldn. eiki, »Bevoksning med Egetræer«. — *Vraa*, Agri S., er et ældre Ord, der betyder »Krog«, »Hjørne«. — *Hjelm* i Æbeltoft S. skreves 1231 Hiælm, 1292 Hialm. Det er vel nok samme Ord som *Hjelm* »en Krigers Hovedbedækning«, og *Øen* kunde vel paa Grund af sin toppede Form have nogen Lighed hermed, sammenlign ogsaa, at man i England bruger Navnet om *Bakker*.

Holme i Draaby S. hed 1327 (Afskr. Hvitfeld) *Holme*, og betyder vel »Øerne«, det er nogle Bakkekudner nær Kysten, der paa alle andre Sider omgives af lave Strækninger.

Efter at have gennemgaaet samtlige Landsbynavne, vil der være Grund til at se lidt paa, hvad man kan lære af dem med Hensyn til Bebyggelsens Alder. Ganske vist har Landet været beboet i Stenalderen — flere Dysser er bevarede; en Dysse kaldes *Stenhus*, f. Eks. Poskær Stenhus (Knebel S.), der i S sammensætning bliver Stennis-, Stennisbjerg, Stenniskær, eller *Stenovn* (Stenovnsagre i Draaby S., jvfr. det alm. jyske Jynovn) — men paa Grundlag af Stednavnene kan man kun udtale sig om de *nuværende* Bebyggelsers Alder.

Paa Mols findes ingen af de Landsbynavne, man henregner til de ældre Klasser, ingen Navne paa -inge, -lev, -løse og -sted. Gaar man længere mod Nord, finder man i Dyrslund derimod ikke saa faa af disse ældre Navne: Emmelev, Hammelev, Enslev, Allelev, Veggerslev, Ellev, Hyllested, Gesing og flere; Gravlev er derimod rimeligvis uægte, ligesom Gravlev i Galten Hrd., der er et tidligere Gravelhøgh. I Draaby Sogn anfører Generalstaben Navnet *Translev Høj*; det er vistnok ogsaa uægte; Böttiger skriver Transle- og mener, at Efterleddet er -led.

3 Navne ender paa -by (1 Sognavn) og 2 Navne paa -toft (begge Sognavne). Disse Navne hidrører i Hovedsagen fra Vikingetiden, hvad bl. a. fremgaar af, at Vikingerne har bragt dem med til England. Ogsaa Navnene paa -bøl har været i Brug i denne Tid, hvad man kan slutte af de Personnavne, de ellers ofte sammensættes med (1 Sognavn). Rølse indeholder et Personnavn, der kan henføres til samme Tid. De øvrige Sognavne (Helgenæs, Egens, Tved og Agri) indeholder ingen sikre kronologiske Holdepunkter. Derefter kommer 12 Navne paa -torp, der tilhører en yngre Klasse, og vel at mærke er ingen af dem blevet Sognavne. Da der saaledes ikke er nogen Navne, der med Sikkerhed lader sig datere til før Vikingetiden, og da Sognavnene som Helhed nok tør henføres til de ældste, der findes her paa Stedet, medens der udenfor Sognavnene findes en Række -torp-Navne af yngre Dato, foruden andre Navne, der ogsaa i flere Tilfælde tør henregnes til Klassen Udflytterbyer, tør man nok drage den Slutning, at den nuværende Bebyggelse paa Mols er yngre end Dyrslands, og er begyndt i Vikingetiden.

Det stærkt bakkede Land har ikke været saa godt at opdyrke,

og det har muligvis ogsaa paa den omtalte Tid været helt skovklædt. Nu er der saa godt som ingen Skov, fraset Plantninger fra vor Tid, men Stednavnene kan vise, at det maa have været anderledes; L. Böttiger har saaledes paavist ca. 100 Navne, der minder om Skov (Æbeltoft og Omegn, p. 82 flg.), og der har endnu i historisk Tid været ikke ubetydelige Skovrester, som er ødelagt ved overdreven Hugst, f. Eks. i Svenskekrigene, da der i de kgl. Skove fældedes 8262 Træer, men ogsaa til Brændsel og Saltkogning; der er jo ingen Tørvemoser af Betydning.

Som bekendt indeholder de ældste Stednavne ikke sjælden Minder om *hedensk Gudedyrkelse*. Disse Navne er af den største Interesse for os, især fordi de direkte Vidnesbyrd om vor forhistoriske Religion er faa og fattige her i Danmark; hos os er der jo ikke overleveret noget som kan maale sig med den norsk-islandske Rigdom af Gudemyter. Men gennem Stednavnene har vi Vidnesbyrd om, at Guder som Odin, Tor, Tyr, Njord, Frej, Ull og flere andre ogsaa har været Genstand for Dyrkelse her i Landet.

Paa Mols har vi Navnet *Helgenæs* — det hellige Næs, som minder om en Fortids-Helligdom. Fraset dette er der ikke sikre Spor i selve Bebyggelsesnavnene. I Naturnavnene derimod er der et og andet, som nok kunde tyde i denne Retning. Nu er Naturnavne og Marknavne altid et ringere Stof at arbejde med, naar det gælder Spørgsmaalet om Oldtidsnavne, for det er meget sjældent, at man kan paavise disse Navne i ældre Kilder end Markbøgerne fra omkr. 1683. Lejlighedsvis kendes dog enkelte Marknavne og Naturnavne i middelalderlig Overlevering, og som Helhed betragtet er der Grund til at tro, at en Del af dem hidrører fra Oldtiden, men mange er bevislig af senere Oprindelse. Det vil derfor let indses, at med et Materiale af ubestemmelig Alder, og som kun findes overleveret i forholdsvis sen Form, maa man nødvendigvis omgaas med største Varsomhed, naar man vil studere Oldtidsforhold, og enhver Slutning maa drages med det udtrykkelige Forbehold, at Navnet virkelig er et Oldtidsnavn, samt at dets overlevede Form er ægte; begge Dele vil i Regelen være ubevislige.

Af Naturnavne, som kunde indeholde Gudenavne, kan nævnes *Nærbjerg* paa Helgenæs, maaske (som formodet af Vilh. la

Cour) sammensat med Njord, oprindl. *Nerður, jvfr. den germanske Nerthus og det sjællandske Stednavn Nærum. Det er Navn paa en meget høj Bakke umiddelbart *Nord* for Esby — og den Tanke, at det skulde være *Nørbjærg*, med dialektisk Afrunding til Nørbjærg, har Sandsynligheden for sig; det hedder jo f. Eks. overalt paa Dyrsland *fær, dær, tær* i Stedet for *før, Dør, tør* (Kort over danske Folkemaal p. 49). Endvidere kendes fra Mols *Frøbakke, Torshald* og *Uldalsaas*, der kunde indeholde Gude-navnene Frej, Tor og Ull. *Karlsbjerg* (Vistoft S.) og *Karlsbjerg* (Draaby S.) kunde indeholde Odinsnavnet Karl, der kendes f. Eks. fra Stjernebilledet Karlsvognen, men det er jo ikke sikkert. Den førstnævnte skal ifølge et Sagn (anført i Pontoppidans Danske Atlas) have Navn efter en Bispemorder ved Navn Karl, som blev henrettet her. Det er maaske rimeligere. Ogsaa *Solen* har været dyrket som Gud; maaske er *Solbjerg* i Vistoft S. et Minde herom. G. Schütte henregner ogsaa alle Navne paa *Hjul-* til Soldyrkelsen; i Æbeltoft S. findes saaledes et *Hjulbjerg*. Men her er der god Grund til at vise mere Forsigtighed.

Endvidere ved vi jo, at Lunde, Træer, Stene, Kilder og Søer kan have været Genstand for Kultus, ligesom flere Dyr har været anset for hellige. Men at slutte sig til Gudedyrkelsen, hvor disse Led indgaar i Stednavne, vil dog i alle Tilfælde være noget overilet. Fordi Odin hang i Ygdrasils Ask, og Zeus havde en hellig Eg, tør vi dog ikke antage, at alle Navne med Ask og Eg minder om Helligdomme. Hesten var muligvis helliget til Frej, og Bukken til Tor, men Navne med Hest og Buk (f. Eks. Hestehave og Bukkejord, Draaby S.) kan jo meget vel være almindelige Naturnavne. Heller ikke kan vi antage, at enhver Lund har været Offerlund eller enhver Kilde har været Helligkilde. Saadanne Navne siger altfor lidt, og selv om et og andet af dem kan gemme et Oldtidsminde, maa man dog af metodiske Grunde, navnlig Usikkerheden overfor deres Alder, helst lade være at regne med dem. Den, der beviser for meget, beviser intet.

Bedre Kultusminder er saadanne Navne, der kunde indeholde Ord, som tager direkte Sigte paa hedensk Ritus. *Blodbjerg* paa Mols kunde indeholde Ordet *blót*, »Oftring«. Ordet *Vi* betyder

»Helligdom« (f. Eks. Viborg); paa Mols findes *Vibæk* (Draaby S.) og *Vikjæld*; imidlertid indeholder vistnok de fleste af disse Navne Ordet *Vie*, »Pil«, særlig naturligvis Navne paa fugtige Steder, der kunde tænkes at have været bevokset med saadanne vandelskende Vækster. *Vigabet* paa Helgenæs, lige ved Draget, der forbinder Halvøen med det øvrige Mols, skrives paa Mansas Kort *Viggabet*, vistnok med Rette; det ligger jo i Bunden af den Vig, som dannes af Søen paa dette Sted, og »Gabet« er et Skaar i den høje Bakkerand, der paa dette Sted gaar fra S. til N.

Det Ord, der kendes fra gotisk i Betydning »Helligdom«, nemlig *alhs*, er der mange Minder om i Nordisk, og det kunde foreligge i *Aalhøje*, 2 Steder i Æbeltoft Sogn.

Hov var Navn paa hedenske Templer; *Hovgaarden* i Strands hører dog rimeligvis ikke herhen; de fleste *Hovgaarde* Landet over er saadanne, som der har været gjort *Hoveri* til, og Pastor Böttiger mener ogsaa, at denne kan henregnes hertil. Navne paa *Smør*- vil man mene hænger sammen med en f. Eks. fra Sverige kendt *Skik*, at slaa *Smør* paa en *Sten* og lade det ligge og smelte der, en *Offerhandling*. Dog tror jeg ikke, at *Smørnavnene* som *Helhed* kan forklares ud af denne *Skik*. *Smøreng* og *Smørhuller* er meget hyppige Navne paa frugtbare *Engpletter* (saal. *Smørhullet* i *Viderup*), og betyder vel nok »frugtbart, fed eller smørgivende«. *Vognskær* (ved *Stødov*) kunde maaske indeholde *Vogn* i Betydning. *Processionsvogn* til *Transport* af *Gudebilledet*, saaledes som man kender det fra *Nerthusdyrkelsen* i *Tyskland* eller *Solvoguen* fra *Trundholm*. Her er det dog vel snarest (paa Grund af *Genitivs -s*) *Personnavnet* *Vagn*, der i ældre *Dansk* næsten altid hedder *Vogn*. *Stolpehøj* (Draaby S.) maa vel have Navn efter en *Støtte*, der har staaet ved eller paa den. Den svenske *Forsker* *Erik Noreen* er noget tilbøjelig til at anse alle oprejste *Stolper*, *Pæle* og *Støtter* for *Gudebilleder*, men det er indlysende, at han her gaar altfor vidt. Et Ord *Val*, der f. Eks. findes i *Valhøj* paa Mols, vil *G. Schütte* oversætte ved »Lig«, og mener, at *Valbrønd* o. lign. betyder *Ligbrønd*, eller *Brønd*, hvori der er ofret *Mennesker*. Nu betyder det oldn. Ord *valr* kun: »de i *Kampen* faldne *Krigere*«, jvfr. *Valplads*. Det synes derfor at være urigtigt at tillægge Ordet Betydningen »Offer« eller blot »Lig«; var det sidste rigtigt, maatte

Valplads jo kunne betyde »Kirkegaard«. Nej, det er snarere det i Svensk bevarede Naturord *vall*, »Græsgang«.

Selv om meget er usikkert, og andet af metodiske Grunde helt har maattet lades ude af Betragtning, tør vi dog nok sige, at der i Stednavnene fra Mols endnu lader sig paavise enkelte hedenske Kultminder.

DANSK FOLKEMUSEUMS FORESPØRGSEL OM DANSKE BØNDERBYGNINGER.

Eventuelle Besvarelser bedes indsendte til Museet, Vesterbrogade 3,
København B.

Trods enkelte Foregangsmænds udmærkede Arbejde, der senere, foruden Fagmændenes Arbejde, er blevet efterfulgt af adskillige gode og dygtigt gjorte Iagttagelser i de forskellige Amts-Aarbøger, Skrifter udgivne af »Danmarks Folkeminder«, og af mange andre, er Kendskabet til Byggeskikke og Bygningsformer ved vore Bønderbygninger endnu ret mangelfuldt, og savnes endog fuldstændigt for mange Sognes Vedkommende. Der er saaledes endnu langt igen, inden blot et tilnærmelsesvis tilfredsstillende Resultat er naaet.

Grunden til at Undersøgelserne i tidligere Tider har været drevet saa sparsomt, maa maaske søges i fejlagtige Synspunkter for Bedømmelsen af Bygningernes historiske Værd. Man er i Almindelighed stiltiende gaaet ud fra, at Bondestandens Bygningsformer tilhørte en sen Tid og derfor havde mindre Interesse, at Gaardenes Grundplaner var Efterligninger af Herregaarde og Klostre, og at deres Konstruktioner var laante fra Købstadshusenes Bindingsværk. Selv om disse Spørgsmaal nu er sin Løsning nærmere, er de dog langt fra tilstrækkeligt klarede.

Størsteparten af de endnu tilbageværende gamle Bønderbygninger er ganske vist opførte i Løbet af det 18. og kun undtagelsesvis i det 17. Aarhundrede, men der er dog ikke derfor Grund til at bryde Staven over dem og udelukkende antage dem for Børn